Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 811.133.1

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA GLOBAL KOMMUNIKATSIYA

FRANSUZ TILI O‘RTA ASR (MOYEN ÂGE) VA UYG‘ONISH DAVRI MATNLARINING LEKSIK-SEMANTIK HAMDA STILISTIK EVOLYUTSIYASI

Shalola Xusanboyeva Jurayeva*

Farg’ona davlat universiteti

✉ shalolajurayeva123@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada fransuz tilining shakllanishi va taraqqiyot bosqichlarida O‘rta asrlar (Moyen Âge) hamda Uyg‘onish (Renaissance) davri yozma yodgorliklarining leksik-semantik va stilistik xususiyatlari kompleks tadqiq etilgan. Vulgar lotin tilidan qadimgi fransuz tiliga (ancien français) o‘tish davridagi fonetik-leksik o‘zgarishlar, feodalizm davri epik dostonlari (chansons de geste), ritsarlik romanlari hamda Uyg‘onish davri gumanistik adabiyotining til xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek, matnlarning stilistik qatlamlari, semantik ko‘chishlar va zamonaviy fransuz adabiy tilining qaror topishidagi tarixiy omillar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar

O‘rta asrlar fransuz tili, Uyg‘onish davri, leksik-semantik evolyutsiya, stilistika, vulgar lotin tili, chansons de geste, ritsarlik romani, etimologiya, matnshunoslik.

DOI: 10.5281/zenodo.23278636

KIRISH.

Har qanday milliy tilning zamonaviy qiyofasi uning ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyoti, lisoniy qatlamlarning o‘zaro ta’siri va ijtimoiy-madaniy omillar mahsuli hisoblanadi. Fransuz tilining shakllanish tarixi ham o‘zining boy va murakkab bosqichlarini bosib o‘tgan bo‘lib, ular orasida O‘rta asrlar (*Moyen Âge* — IX–XV asrlar) hamda Uyg‘onish davri (*Renaissance* — XVI asr) alohida ahamiyat kasb etadi. Bu davrlar lotin tilining ustunligidan voz kechib, milliy tilning mustaqil adabiy tizim sifatida yuzaga kelishi, uning leksik tarkibi boyishi va stilistik imkoniyatlari kengayishining poydevori bo‘ldi.

Tarixiy matnlarni lingvistik jihatdan o‘rganish tilning ichki qonuniyatlari bilan birga, jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beradi. Shu bois, O‘rta asr va Uyg‘onish davri fransuz yozma yodgorliklarini leksik-semantik va stilistik evolyutsiya nuqtai nazaridan tadqiq etish zamonaviy roman filologiyasining eng dolzarb vazifalaridan biri sanaladi.

1. VULGAR LOTIN TILIDAN QADIMGI FRANSUZ TILIGA O‘TISH VA O‘RTA ASRLAR LEKSIKASI

Fransuz tilining genezisi Rim imperiyasining Galliyani zabt etishi va mahalliy kelt (gall) qabilalarining lotinlashuvi jarayonidan boshlanadi. Biroq rimliklar qo‘llagan mumtoz lotin tili emas, balki xalq ommasi so‘zlashadigan vulgar lotin tili (*latrocinium vulgare*) asosiy substrat va superstrat ta’sirlar ostida o‘zgara bordi. IX asrga kelib bu o‘zgarishlar shunchalik chuqurlashdiki, xalq tili lotin tilidan tubdan farq qila boshladi. Bunga yorqin misol sifatida 842-yilgi Strasburg qasamyodlari (*Les Serments de Strasbourg*) keltiriladi. Bu matn ilk bor rasmiy ravishda qadimgi fransuz tilining (*gallo-roman*) yozma ko‘rinishini namoyon etdi.

O‘rta asrlar davri leksikasi asosan quyidagi uch manba asosida shakllandi:

1. Vulgar lotin merosi: Kundalik turmush, tabiat hodisalari va oddiy tushunchalarni bildiruvchi so‘zlar fonetik o‘zgarishlarga uchrab o‘tdi (masalan, lat. *parabola* > qad.fr. *parole*).
2. German (frank) qabilalarining ta’siri: Franklarning Galliyani egallashi tilga harbiy ish, ma’muriy boshqaruv va kiyim-kechakka oid yuzlab leksik birliklarni olib kirdi (masalan, *guerre* — urush, *helm* > *heaume* — dubulg‘a, *blanc* — oq).
3. Kelt substrati: Gall tilidan saqlanib qolgan ayrim geografik nomlar va qishloq xo‘jaligiga oid so‘zlar.

2. FEODALIZM DAVRI EPIK DOSTONLARI VA RITSARLIK ROMANLARINING STILISTIK XUSUSIYATLARI

O‘rta asrlar fransuz adabiyotining cho‘qqisi bo‘lgan epik dostonlar — “Chansons de geste” (qahramonlik qo‘shiqlari), xususan, “Roland haqida qo‘shiq” (*La Chanson de Roland*, XI asr oxiri) tilning ekspressiv-stilistik imkoniyatlarini yuzaga chiqardi. Bu matnlarda uslubiy vositalarning o‘ziga xos tizimi shakllandi:

- Assonans va qofiya tizimi: Dostonlar qat’iy bo‘g‘inli misralardan iborat *laisses* (strofalar) shaklida yozilib, oxirgi unlilarning o‘xshashligiga (assonans) asoslangan.
- Epitetlar va formulaik iboralar: Qahramonlarning doimiy sifatlanishlari (*Charlemagne le barbes* — soqolli Karl, *Roland est preux et Olivier est sage*) og‘zaki ijod an’analarini saqlab qolgan holda matnga ritm va tantanavorlik bag‘ishlagan.

XII–XIII asrlarga kelib saroy-ritsarlik adabiyoti (*roman courtois*) maydonga chiqdi. Chrétien de Troyes asarlari orqali fransuz tiliga nozik tuyg‘ularni ifodalovchi psixologik leksika, sevgi (*fin’amor*) va nafosat tushunchalari kirib keldi. Bu davrda sintaksis murakkablashib, ergash gapli qo‘shma gaplar va qiyosiy konstruksiyalar faollashdi.

3. UYG‘ONISH DAVRI (*RENAISSANCE*): LINGVISTIK ISLOHOTLAR VA LEKSIK KENGAYISH

XVI asrga kelib Fransiyada Uyg‘onish va gumanizm g‘oyalari ta’sirida tilga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi. Lotin tili ilm-fan va rasmiyatchilik tili sifatida o‘z mavqeini yo‘qota boshladi. Fransuz tilini boyitish va uning huquqlarini himoya qilish harakati boshlandi.

Bu jarayonda Pleyada (*La Pléiade*) shoirlar guruhi va xususan Joahen de Bellayning 1549-yilda e’lon qilingan ”Fransuz tilining himoyasi va ulug‘lanishi” (*Défense et illustration de la langue française*) nomli manifesti hal qiluvchi rol o‘ynadi. De Bellay fransuz tilini qadimgi grek va lotin tillari darajasiga ko‘tarish uchun quyidagi yo‘llarni taklif qildi:

- Neologizmlar yaratish: Tilning ichki imkoniyatlari asosida yangi so‘zlar yasash.
- Dialektizmlardan foydalanish: Xalq og‘zaki ijodi va mahalliy sheva boyliklarini adabiy tilga jalb qilish.
- Qadimgi so‘zlarni jonlantirish: Unutilib borayotgan eski o‘rta asr so‘zlarini qayta muomalaga kiritish.

Uyg‘onish davrida François Rabelais va Michel de Montaigne kabi yozuvchilar o‘zlarining asarlarida tilning semantik chegaralarini kengaytirib, yuzlab yangi ilmiy, falsafiy va badiiy terminlarni muomalaga kiritdilar. Natijada fransuz tili analitik tuzilishga ega bo‘lib, o‘zining qat’iy tartibli sintaktik tizimini (*SVO — Subjekt, Verb, Obyekt*) qat'iy belgilab oldi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, fransuz tilining O‘rta asrlar va Uyg‘onish davridagi evolyutsiyasi qo‘pol va parchalanib ketgan xalqona lahjalardan yagona, boy va mukammal milliy adabiy tilga aylanishning mashaqqatli tarixidir. Vulgar lotin zaminida unib chiqqan qadimgi fransuz tili epik dostonlar va ritsarlik romanlari orqali o‘zining dastlabki uslubiy qoliplarini yaratgan bo‘lsa, Uyg‘onish davriga kelib gumanistik g‘oyalar va til islohotlari tufayli Yevropaning eng rivojlangan madaniy tillaridan biriga aylandi. Ushbu tarixiy matnlarni lingvistik-semantik va stilistik tahlil qilish zamonaviy fransuz tilshunosligining ko‘plab nazariy muammolarini hal qilishda muhim kalit bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Brunot, F. (1966). Histoire de la langue française des origines à nos jours: Tome I. De l’époque romaine à la Renaissance. Paris: Armand Colin. – 578 p.

[2] Picoche, J., & Marchello-Nizia, C. (1998). Histoire de la langue française. Paris: Nathan Université. – 399 p.

[3] De Bellay, J. (2001). La Deffence, et illustration de la langue françoyse (Édition critique par Jean-Charles Monferran). Paris: Droz. – 382 p.

[4] Реферовская, Е. А., Васильева, А. К. (1983). История французского языка. Ленинград: Просвещение. – 287 с.

[5] Сергиевский, М. В. (2014). История французского языка. Москва: Изд-во ЛКИ. – 280 с.

[6] Sodiqov, Q. (2017). Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari. Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti. – 184 b